

УДК 94(497.2) «19»

Дипломатія Болгарії у вирішенні «македонського питання» напередодні Першої світової війни

О.О. МЕЛІШ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна, E-mail: olessia@meta.ua

Авторське резюме

У статті дається короткий огляд міжнародної обстановки напередодні Першої світової війни, аналіз зовнішньої політики та дипломатії Болгарії відносно вирішення «македонського питання». Особливу увагу приділено дипломатичному конфлікту між Болгарією та балканськими країнами, а також ролі Болгарії в цьому конфлікті. Підкреслюється суперечлива політика Болгарії, яка досить ухильно й обережно вела себе в переддень загальносвітового конфлікту.

Зазначено, що початок військового конфлікту в Європі автоматично робив болгарську ревізійну зовнішню політику політикою реваншистською. Справа в тому, що болгарське національне питання було одночасно і питанням територіальним. Болгарія мала претензії практично до кожного зі своїх чотирьох сусідів. Різноманітність її ревізійнізму викликала б значні труднощі у будь-якої великої держави або коаліції держав, які поставили перед собою завдання залучення Болгарії в якості союзника. Відмічено, що у визначенні болгарської зовнішньополітичної концепції вирішальну роль відіграв цар Фердинанд. «Все політичне життя Болгарії, особливо зовнішня політика, керується царем, - зазначав російський посланник в Софії А.А. Савінський. - Міністри є сліпим знаряддям в його руках» [5, С. 741-742]. Відмічено, що на початку Першої світової війни македонські землі стали об'єктом торгу між Болгарією та Антантою, з одного боку, та блоком Центральних держав - з другого. За вступ у війну обидві коаліції обіцяли Софії приєднання Вардарської та частини Егейської Македонії. Головною помилкою Болгарії було те, що вона вступила у Світову війну на бік не до «товаришів», а на бік до столітнього поневолювача болгарських земель – Османської імперії. В статті було прослідковано, що визволена тяжкими стражданнями, Болгарія перейшла на бік ворога, прагнучи «справедливості». Цей крок був розглянутий суспільною думкою як «невдячість» і відповідно авторитет Болгарії ще більше знизився.

Також у статті подано характеристику становища в країні напередодні Світової війни та в період нейтралітету Болгарії, проаналізована вся складність її зовнішньополітичних орієнтирів, якими керувалися болгарські політики задля вирішення головного питання – «македонського».

Ключові слова: міжнародні протиріччя, македонське питання, Болгарія, дипломатія, Балкани, Перша світова війна.

Diplomacy of Bulgaria to resolve «macedonian question» before the First world war

О.О. MELISH

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: olessia@meta.ua

Abstract

This article gives a short overview of the international situation on the eve of World war I, the analysis of foreign policy and diplomacy Bulgaria relatively solving the «Macedonian question». Particular attention is given to the diplomatic conflict between Bulgaria and the Balkans, and the role of Bulgaria in the conflict. Emphasizes the controversial policy of Bulgaria, which is quite evasive and carefully behaved on the eve of global conflict.

It is noted that the beginning of the military conflict in Europe automatically done Bulgarian revisionist foreign policy revanchist policy. The fact that the Bulgarian national question was also a territorial issue. Bulgaria had a claim to almost each of its four neighbors. Diversity its revisionism would cause significant difficulties in any major state or coalition of states that have set a goal of attracting Bulgaria as an ally. It is noted that the definition of Bulgarian foreign policy concept of the crucial role played by King Ferdinand. «All Bulgarian political life, especially foreign policy, guided by the king, - said the Russian envoy in Sofia AA Savinsky. - Ministers are blind instrument in his hands.» [5, P. 741-742].

It is noted that at the beginning of the first World War Macedonian lands were subject to bargaining between Bulgaria and the Entente, on the one hand and the Central Powers - on the other. For entry into the war both coalition promised Sophia accession Vardarskoyi and the part of Aegean Macedonia. Bulgaria's main mistake was that it entered the World War on the side not to «friends» and to the side of the oppressor century of Bulgarian land - of the Ottoman Empire. The article was followed that liberated severe suffering, Bulgaria passed to the enemy, seeking «justice.» This step was considered by public opinion as «ingratitude» and under the authority of Bulgaria fell more. The article also contains description of the situation in the country before world war and during the neutrality of Bulgaria, analyzed the complexity of its foreign policy objectives that guided the Bulgarian policy, to address the main question - «Macedonian».

Keywords: international conflict, macedonian question, Bulgaria, diplomacy, Balkans, the First world war.

© О.О. Меліш, 2014

Постановка проблеми. Після поразки 1913р. жодне з політичних угруповань в болгарському суспільстві не переставало думати про «національне об'єднання». Оскільки з 1885 р. вся зовнішня політика Болгарії фокусувалася на «македонському питанні», то Македонія стала серцевиною болгарських національно-територіальних вимог. Значна її частина (так звана Вардарська Македонія) після Балканських воєн увійшла до складу Сербії. Образ цього ворога посилено насаджувався офіційною пропагандою. 24 липня 1914, дізнавшись зміст австро-угорського ультиматуму Сербії, Радославов вигукнув: «Це велике щастя для Болгарії» [6, С. 49]. Деякі історики стверджують, що по суті ці партії не мали до початку війни певної зовнішньополітичної програми. Осмислення причин першої національної катастрофи стало поштовхом до формування зовнішньополітичної концепції лідера селянської партії А.Стамболійського. Ще в 1913 р., після укладення Бухарестського миру, він висунув гасло автономії Македонії, що, на його думку, стало б «найсправедливішим рішенням Східного питання, найнадійнішим засобом умиротворення Балканського півострова, найнеобхіднішою умовою для створення балканської федерації». Цю думку Стамболійський розвинув у промові на Народних зборах 31 липня 1914 р. в умовах розпочатої війни між Австро-Угорщиною та Сербією [13, ф. 173к., оп.9, а.е.2].

Аналіз досліджень публікацій. Раніше в історіографії існувала тенденція пояснювати участь Болгарії в Першій світовій війні на боці Центральних держав виключно суб'єктивним фактором, тобто «віроломством» і «германофільством» Кобурга. У роботах болгарських і радянських істориків переважала точка зору, що «політика Фердинанда була спрямована на підпорядкування інтересів Болгарії загарбницьким планам австро-німецького імперіалізму», а сам він називався австро-німецьким агентом в Болгарії [2, С. 114-135]. В ході Першої світової війни Фердинанд і болгарський уряд мали власні цілі, які не завжди збігалися, а іноді і прямо суперечили військово-політичним цілям Німеччини та Австро-Угорщини, що призводило до серйозних колізій.

Тема дипломатії та зовнішньої політики болгарських урядів напередодні Першої світової війни тривалий час не знаходила належного висвітлення в історичній науці й через це до сьогодні залишається маловивченою. Дипломатична підготовка вступу Болгарії у Світову війну та її зовнішня політика, яка тісно пов'язана з вирішенням «македонського питання», займає провідне місце у наукових роботах таких учених, як Влахов Т., Илчев И., Марков Г., Нотович Ф.І. та інших [3,6,7,8,10].

Великий внесок у дослідження дипломатії Болгарії у вирішенні «македонського питання»

вніс відомий болгарський історик Генев Г.П., у працях якого аналізуються «македонське питання», політика болгарських урядів з македонської проблеми. Автор на основі документів проводить глибокий аналіз подій, які відбувалися в Болгарії та Македонії в першій чверті ХХ ст. [4].

При аналізі наукових публікацій головна увага зосереджена на розгляді зовнішньої політики Болгарії і дипломатичній історії. В них частково чи оглядово порушувалися загальнополітичні питання. Введено до наукового обігу оригінальні документи та матеріали з архівів Болгарії, значна частина яких недостатньо чи зовсім не використовувалася у наукових працях. У Центральному державному архіві Софії (ЦДАС) були досліджені три фонди: «Документи Народного зібрання» (ф.173к) [13], «Документи з архівів Міністерства зовнішніх справ» (176к) [14] і «Документи з архівів Монархічного інституту» (3к) [15]. В даних фондах, які містять листи, спогади, вітання, телеграми болгарських дипломатичних і консульських представників на Балканах і в Європі, укази, а також огляд іноземного друку, знаходяться і матеріали з питань зовнішньої політики Болгарії. Всі ці документи відображають ситуацію на Балканах і дозволяють виявити політику Болгарського царства на стан і рішення одного з найважливіших питань у регіоні – македонського. Донесення болгарських дипломатичних представників у Белграді, Софії, Афінах дозволяють оцінити офіційну позицію урядів балканських країн щодо «македонського питання», а також суперництво між ними в Македонії.

Незважаючи на значну наукову увагу до питань пов'язаних із зовнішньою політикою Болгарії щодо македонського питання, проблематика потребує подальшого дослідження та конкретизації.

Метою дослідження є здійснення об'єктивного та комплексного аналізу зовнішньої політики уряду Болгарії та дипломатії у вирішенні «македонського питання» напередодні Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Володіючи у минулому столітті найпотужнішою армією на Балканах, Болгарія, тим не менш, не змогла зібрати плоди військових перемог через те, що не мала ні кваліфікованої дипломатії, ні сильної зовнішньополітичної пропаганди. Спочатку правляча еліта вплуталася в Балканські війни, не до кінця підготовлені дипломатично, потім за намовою «непрофесійних» дипломатів двічі втягнула країну у світові конфлікти «не на тому боці» [11, С. 53]. Кожен раз болгарські представники на повоєнних конференціях нібито невміло відстоювали національно-державні інтереси своєї країни, не могли переконати переможців у справедливості її територіальних

претензій на всі ті придбання, яких домоглися воїни на полях кривавих битв. За логікою виходило, що підсумками воєн, званими в болгарській історіографії національними катастрофами, і невирішеністю національного питання в тому ідеальному Сан-Стефанському вигляді, якого домагалися кілька поколінь, країна багато в чому «зобов'язана» своїм дипломатам [12, С. 87]. Для Болгарії програш у Балканських війнах, а тим паче втрата значних македонських територій, які «потрібно було повернути», був великою трагедією, катастрофою. В політичному складі був змінений уряд, який почав шукати вихід із складної ситуації, проводячи переговори як з Антантою, так і з Центральним блоком. Уряд Радославова і цар Фердинанд були на боці Німеччини, але опозиція, яка була більшістю, підтримувала Антанту, точніше підтримували нейтралітет по відношенню до неї. На той час для Болгарії головним завданням було повернення втрачених македонських територій. Уряд Радославова не спішив приймати рішення на чийому боці брати участь у війні. Хоча юридично цар Фердинанд зв'язав Болгарію з Австрією і Німеччиною [4, с.211-212].

Але й від дипломатичних представників за кордоном теж дещо залежало. Адже вони поставляли монарху і главі кабінету інформацію, достовірність якої багато в чому впливала на ефективність прийнятих зовнішньополітичних рішень. В ідеалі вони ж повинні були здійснювати і попередню експертизу даних рішень. Чи не несуть ці дипломати середнього рангу свою частку провини за національну катастрофу 1918-1919 рр.? Для того щоб проаналізувати, як усе було насправді, необхідно ознайомитися з деякими портретами болгарських дипломатів і переглянути деякі сторінки дипломатичної історії країни. Головними і яскравими представниками, які були творцями того періоду дипломатичної історії Болгарії, бачимо перш за все Дмитра Різова і Сімеона Радева. Дмитро Різов до травня 1915р. був болгарським представником у Римі, а потім займав ключовий пост посланника в Берліні аж до своєї смерті, що сталася навесні 1918 р. Сімеон Радев у 1913-1916 рр. представляв інтереси своєї країни в Бухаресті, а потім протягом нетривалого часу керував болгарською місією в Швейцарії. На перший погляд, між цими двома фігурами було мало спільного, занадто вже вони розрізнялися за віком і дипломатичним стажем. Різову до початку світової війни виповнилося 52 роки, служба в Берліні була вінцем його багаторічної кар'єри. Радев був на сімнадцять років молодший. Він представляв собою початківця дипломата, який, втім, швидко набрався професійного досвіду. Різнилися їхні партійно-політичні уподобання. Різов часто міняв свої політичні позиції і тому

заслужив прізвисько «людини сотні думок»[14, Ф.176к, оп.2, а.е.138]. В молодості він віддав данину соціалізму, потім тяжів до ліберальної партії і в жовтні 1914 року навіть заявив її лідеру Радославову про своє бажання вступити до лав лібералів. Радев же спочатку симпатизував народно-ліберальній партії (стамболовістів), навіть вважався одним з близьких сподвижників її лідера Н. Геннадієва, завдяки якому в 1913р. був прийнятий на дипломатичну службу [14, Ф.176к. оп.2, а.е.1242]. Але незабаром він розчарувався в цій партії і відійшов від неї, зберігши, втім, добрі особисті стосунки з Геннадієвим. Більш того, саме під тиском останнього цар Фердинанд, який не любив Радева погодився підписати указ про його призначення посланником у Бухаресті.

Не в усьому збігалися і зовнішньополітичні симпатії двох дипломатів. Між тим з початком війни Різов непохитно увірував у непереможність Німеччини і в те, що тільки в союзі з нею Болгарія зможе здійснити свої національні ідеали [15, Ф.3к., оп.18, к.5, п.1].

У цих двох дипломатів склався різний імідж в історіографії. Результати діяльності Різова дослідники оцінювали, головним чином, негативно [15, Ф.3к., оп.18, к.68, п.3]. А об'єктивно оцінити Радева як дипломата важко через недосконалість архівного законодавства Болгарії. Доступ до його дипломатичних мемуарів, які у власності Болгарської Академії Наук, дозволений тільки одному досліднику - його синові д-ру Т. Радеву. Він же за своїм розсудом вибірково публікує уривки зі спогадів батька і старанно стверджує в історіографії надзвичайно позитивну оцінку його діяльності, підтвердити або спростувати яку інші дослідники не мають можливості.

Радеву належало виконати відповідальну, але неприємну місію - він був прикомандирований як експерт до делегації, яка повинна була укласти з представниками Антанти угоду про перемир'я, а фактично про капітуляцію болгарської армії. Салонікське перемир'я стало прологом Нейїського мирного договору 1919 р., який відрізав від Болгарії не тільки Струмичю, а й більшу частину македонської землі, яка була настільки дорога серцю Радева і померлого на той час Різова [7, С. 269].

Але, незважаючи на всі перераховані відмінності, між двома персонажами було щось спільне, яке дозволило нам розглянути їх дипломатичну діяльність у рамках однієї статті, де висвітлюється дипломатична діяльність Болгарії. Обидва дипломати були вихідцями з Македонії (Різов - з Бітолі, Радев - з Ресена). І ось цей біль за свою Батьківщину, за Македонію, пристрасне прагнення назавжди возз'єднати її з «матір'ю-Болгарією» червоною ниткою проходить через їхню дипломатичну кореспонденцію - і у експансивного Різо-

ва, який не приховував своїх емоцій, і у більш стриманого Радєва.

Ця війна з самого початку відрізнялася коаліційним характером. Тому головне питання, по якому повинні були визначитися всі болгарські дипломати в перший рік світового конфлікту, звучав так: чи повинна країна зберігати нейтралітет або воювати заради досягнення своїх національних ідеалів? У другому випадку неминуче було приєднання до однієї з двох ворогуючих коаліцій - Антанти чи блоку Центральних держав. З усіх болгарських дипломатичних представників в європейських столицях тільки Д. Різов у дні липневої кризи 1914р. беззастережно радив своєму уряду втрутитися у війну на боці Німеччини [8, С. 160-161]. Це цілком відповідало зовнішньополітичним планам Кобурга і Радославова. В умовах особистого режиму Фердинанда, цар і уряд чули з уст болгарських представників за кордоном лише те, що не хотіли почути. Але язик дакий дипломату для того, щоб приховувати свої думки. Д. Різов, виходячи з колишнього досвіду, вважав, що в Македонії можуть відбутися події, які поставлять Болгарію в скрутне становище, незважаючи на її прагнення залишитися нейтральною. Вступивши у війну на боці блоку Центральних держав, Болгарія окупувала всю Вардарську та частину Егейської Македонії. Будь-які міркування стосовно надання автономії Македонії розглядалися виключно в контексті тверджень про її «болгарську приналежність» [12, С. 73-74].

Все отримати і нічим не поступитися - такий був «принцип», яким керувалися правлячі класи балканських держав» [10, С. 58]. Болгарія і Румунія вдалися до тактики вичікування в надії примкнути до того, хто опинився б переможцем. Після Міжсоюзницької війни Болгарія звернула свій погляд на Центральні сили, з надією здійснити з їхньою допомогою визволення поневолених від колишніх союзників землі.

Своїм головним завданням Савінський, призначений у Софію наприкінці 1913р., вважав відсторонення австрофільського кабінету і передачу влади людям, викликати довіру Росії. Для цього він намагався зіграти і на «непоясненному і чисто хворобливому страху» Фердинанда за престол. Він переконував царя в тому, що загроза виходить не з Петербурга, що государ-імператор не може бажати антидинастичного перевороту хоча б в ім'я самого монархічного принципу, а небезпека для династії йде від обурення болгарського народу, якому нав'язують «противну його свідомості німецьку політику» [15, Ф. Зк., Оп. 8. а.е. 1213].

Цар Фердинанд вступив у війну восени 1915 року, коли здавалося, що Сербія ось-ось мала бути розтоптанною, а Росія зазнає поразки. До 11 грудня 1915р. болгарська армія завер-

шила операції проти сербів у Вардарській Македонії та зупинилася на сербсько-грецькому кордоні, не переходячи його. Це було зроблено згідно з побажаннями німецького командування, щоб не дати привід Греції примкнути до Антанти, яка почала висадку своїх військ у Салоніках ще 5 жовтня. Німці прагнули відтягнути на Балкани з Західного фронту якомога більше британсько-французьких сил, «скувавши» їх болгарською армією. У той же час вони розуміли, що після військового розгрому Сербії залишається мало шансів змусити болгар брати участь у військових діях на інших фронтах. Адже окупацією Вардарської Македонії Болгарія домоглася здійснення своєї основної військово-політичної мети, заради якої вона вступила в європейський конфлікт. Болгарія, яка воювала в складі Четверного союзу, зазнала поразки від антантівського блоку, що юридично було зафіксовано в Нейїському мирному договорі 1919 р. Кажуть, що переможців не судять. А переможених, як видно на болгарському прикладі судять, і суворо! Винуватці поразки у війні були піддані суду. Таким чином, драматизм ситуації на порядок перевищив межі, допустимі для кожного переможеного у війні держави.

Звичайно, доленосне рішення про вступ у війну на боці Центральних держав приймали не дипломати, а вище політичне керівництво в особі царя Фердинанда Кобургського і глави уряду «ліберальної концентрації» В. Радославова, який не випускав зі своїх рук також портфель міністра закордонних справ. Вони ж керували і діями Болгарії в коаліційній війні - Радославов до своєї відставки в червні 1918 р, а Цар до фіаско, яке послідувало через ще три з половиною місяці.

Знаковим для майбутнього країни стало досить несподіване рішення долі її монарха - царя Фердинанда, роль якого була стрижневою в консолідації національної державності, всього лише десятиліття тому відновленої в повноцінному варіанті незалежного Царства Болгарія. Будучи носієм переважної більшості болгар ідеї Великої, а по суті Сан-Стефанського Болгарії, Фердинанд у цьому визначав пошук шляхів для досягнення цієї мети особливої загальнонаціональної значущості. Вибір одного з таких шляхів у жовтні 1915р. виявився фатальним, що дало Антанті підстави через три роки (в кінці вересня 1918р.) в ході укладання Салонікського перемир'я поставити перед болгарськими представниками питання про небажаність перебування Фердинанда на престолі [15, Ф.Зк., оп.12, а.е.1551]. Будучи досвідченим і витонченим політиком і державником, здатним адекватно оцінювати ситуацію, Фердинанд протягом декількох днів проаналізувавши свої можливості, 3 жовтня 1918 поступився тронм своєму старшому синові Борису. Разом з Фердинандом повинна була піти

в історію і сформована за роки більш ніж тридцятирічного правління цього монарха персоналізована ним система влади, що отримала в літературі визначення «режим особистої влади».

Висновки. Підсумки Першої світової війни були фатальними для Болгарії. Вони буквально перевернули уклад життя країни, який складався протягом попередніх майже сорока років. Більш того, наслідки участі Болгарії в цій війні, безсумнівно, загальмували непросте, але, безперечно, поступальне її просування в напрямку консолідації власної державності. І якщо після поразки в Другій балканській війні країна перебувала в стані активного пошуку шляхів для виходу з несприятливої ситуації (що й привело її в Четверний союз), то розглянутий період з повним правом можна охарактеризувати як стан розгубленості і шоку. Так, визволена тяжкими стражданнями, Болгарія перейшла на бік ворога, прагнучи «справедливості». Цей крок був розглянутий суспільною думкою як «невдячність» і відповідно авторитет Болгарії ще більш знизився.

Аналізуючи зовнішню політику Болгарії в цей період, автор констатує, що головною помилкою Болгарії було те, що вона вступила у Світову війну на бік не до «товаришів», а на

бік до столітнього поневолювача болгарських земель – Османської імперії. Також, аналізуючи становище в країні напередодні Світової війни та в період нейтралітету Болгарії, прослідковується складність зовнішньополітичних орієнтирів, якими керувалися болгарські політики задля вирішення головного питання – «македонського». Донесення російських дипломатів дозволяють простежити складний і тривалий процес формування політичної долі Фердинанда Кобургського, що опинилася тісно пов'язаною з вирішенням національно-державних завдань, поставити питання про співвідношення особистості першого «царя болгар» та інтересів болгарської нації. Залучені матеріали дозволяють визнати, що сильний особистісний момент, що вноситься монархом у здійснення завдань зовнішньої політики Болгарії, не міг бути вирішальною причиною тяжких невдач, які спіткали країну в 1913 р і 1918рр. Звичайно, особисті властивості Кобурга, моменти емоційно-психологічного характеру впливали на керівництво ним країною, але завдання цього керівництва визначалися не царем самим по собі, а сформованою ситуацією, реаліями того часу. У гонитві за примарою «Великої Болгарії» він перетворився з носія «національної ідеї» в її заручника і поплатився за це короною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абдикацията на цар Фердинанд. Документи, спомени, факти. София, 1993. С. 49
2. Вознесенский В.Д. Кобурги в Болгарии // Новая и новейшая история. - 1991. - №3. - С. 114-135.
3. Влахов Т. Отношения между България и Централните сили по време на войните 1912-1918 г. София, 1957. С. 176-178, 227
4. Генов Г.П. Политическа и дипломатическа история на България. България и първата световна война. Ч.1, Т.ХХІІ «Ваньо Недов», С., 2006, 252 с.
5. Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. Т. 2. София, 1921. № 1156. С. 741-742.
6. Илчев И. България и Антантата през Първата световна война. София, 1990. С. 49, 235-236
7. Илчев И. Родината ми — права или не! Външнополитическа пропаганда на балканските страни (1821-1923). София, 1996. С. 193, 269, 418
8. Марков Г. Голямата война и българският ключ за европейския погреб. 1914-1916. София, 1995. С. 52, 160-161, 181.
9. Соловьев Ю. Я. Воспоминания дипломата (1893-1922). М., 1959. С. 149.
10. Нотович Ф.И. Дипломатическая борьба в годы Первой мировой войны, т. 1.М.-Л., 1947, с. 96.
11. Нотович Ф.И. О попытках австрийско-германской дипломатии вовлечь Болгарию в мировую войну в августе 1914 г. - Новая и новейшая история, 1960, № 1, с. 117.
12. Стателова Е., Попов Р., Танкова В. История на българската дипломация 1879-1913. София, 1994
13. Централный государственный архив Софии (Далее - ЦДАС). Документы из архивов Народного собрания., Ф.173к.
14. ЦДАС. – Документы из архивов Министерства внешних дел и исповеданий – политическая дирекция 1878-1943., Ф. 176к.
15. ЦДАС. – Документы из архивов Монархического института., Ф. 3к., Оп. 8. А. е. 1213.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014

REFERENCES:

1. Abdikatsiyata na tsar Ferdinand. Dokumenti, spomeni, fakti. Sofiya, (Abdication of King Ferdinand. Documents, memories, facts.)1993. p. 49
2. *Voznesenskiy V.D. Koburgi v Bolgarii (Coburg in Bulgaria). Novaya i noveyshaya istoriya.*1991. № 3. P. 114-135.
3. *Vlakhov T. Otnosheniyata mezhdu Bulgariya i Tsentralnite sili po vreme na voinite 1912-1918 g.*(Relations between Bulgaria and the Central Powers during the wars 1912-1918) Sofiya, 1957. P. 176-178, 227

4. *Genov G.P.* Politicheska i diplomatska istoriya na Bulgariya. Bulgariya i purvata svetovna voina. (Political and diplomatic history of Bulgaria. Bulgaria and the First World War) CH.1, XXI «Van'о Nedov», S., 2006, 252 s.
5. Diplomaticheski dokumenti po uchastieto na Bulgariya v Evropeiiskata voina. (Diplomatic documents the participation of Bulgaria in the European war.) T. 2. Sofiya, 1921. № 1156. S. 741-742.
6. *Ilchev I.* Bulgariya i Antantata prez Purvata svetovna voina (Bulgaria and the Entente in the first World War). Sofiya, 1990. P. 49, 235-236
7. *Ilchev I.* Rodinata mi — prava ili ne! Vunshnopoliticheska propaganda na balkanskite strani (1821-1923) (My country - right or not! Foreign propaganda in the Balkans (1821-1923)). Sofiya, 1996. S. 193, 269, 418
8. *Markov G.* Golyamata voina i bulgarskiyat klyuch za evropeiiskiya pogreb. 1914-1916. (The Great War and the Bulgarian key for European keg. 1914-1916) Sofiya, 1995. S. 52, 160-161, 181.
9. *Solov'ev YU.* Vospominaniya diplomatata (1893-1922). (Memories diplomat (1893-1922)) M., 1959. S. 149.
10. *Notovich F.I.* Diplomaticeskaya bor'ba v gody pervoi' mirovoi' voiin. (Diplomatic struggle in the First World War) t. 1. M.-L., 1947, s. 96.
11. *Notovich F.I.* O popytках avstriisko-germanskoii diplomatii vovlech' Bolgariyu v mirovuyu voinu v avguste 1914 g. - Novaya i noveiishaya istoriya. (On trying to Austrian-German diplomacy involve Bulgaria in World War I in August 1914 - Modern and Contemporary History) 1960, № 1, s. 117.
12. *Statelova E., Popov R., Tankova V.* Istoriya na bulgarskata diplomatsiya 1879-1913. (History of Bulgarian Diplomacy 1879-1913) Sofiya, 1994
13. Tsentral'nyii derzhavnyii arkhiv Sofii (Dalee - TSDAS). Dokumenty iz arkhivov Narodnogo sobraniya., F.173k. (Central sovereign archive Sofia (Next - TSDAS). Documents from the archives of the National Assembly., F.173k.)
14. TSDAS. – Dokumenty iz arkhivov Ministerstva vneshnikh del i ispovedanii – politicheskaya direktsiya 1878-1943., F. 176k. (TSDAS. - Documents from the archives of the Ministry of Foreign Affairs and Confessions - Political Directorate 1878-1943., F. 176k.)
15. TSDAS. – Dokumenty iz arkhivov Monarkhicheskogo instituta., F. 3k. (TSDAS. - Documents from the archives Monarchic Institute., F. 3k)

Меліш Олеся Онисимівна – аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
E-mail: olessia@meta.ua

Melish Olesya Onisimovna – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 64/13, Volodymyrska Str. Kyiv, 01601
E-mail: olessia@meta.ua